

Фармацевтичний ринок єс та реалії фармацевтичної промисловості України

У статті досліджено тенденції, напрями та особливості розвитку фармацевтичного ринку європейських країн. Показано роль та значимість фармацевтичної промисловості ЄС. Досліджено сучасний стан та тенденції розвитку фармацевтичної промисловості України. Обґрунтовано необхідність підвищення соціальної відповідальності влади і бізнесу за розвиток фармацевтичної галузі України. Теоретично обґрунтовано напрями стратегічного розвитку фармацевтичної промисловості України. Сформульовано передумови реалізації стратегії розвитку фармацевтичної промисловості України.

This article explores the trends, directions and characteristics of the pharmaceutical market of European countries. The role and importance of the EU pharmaceutical industry. The current state and trends of the pharmaceutical industry in Ukraine. The necessity of increasing the social responsibility of government and business for the development of the pharmaceutical industry in Ukraine. Theoretically grounded directions of strategic development of the pharmaceutical industry in Ukraine. Preconditions formulated development strategy of pharmaceutical industry of Ukraine.

Вступ. Найважливішим соціально-економічним ресурсом суспільства і пріоритетною соціальною цінністю в розвинених країнах світу та в країнах, що стрімко розвиваються, є здоров'я нації, тому фармацевтична промисловість в цих країнах відноситься до високотехнологічних і наукоємних секторів економіки. Фармацевтична галузь відрізняється від інших галузей промисловості тим, що потребує високого рівня відповідальності влади і бізнесу за якість виготовленої продукції та її доступність за ціною для широких верств населення з метою збереження здоров'я нації, підвищення продуктивності праці, а також якості і тривалості життя людей.

Необхідність вирішення проблеми інноваційного стратегічного розвитку фармацевтичної промисловості України, прагнення до її розв'язання в складних соціальних і економічних умовах, в яких зараз опинилась Україна, стали підставою для проведення цього дослідження, в якому представлені тенденції та напрями розвитку, а також особливості фармринку європейських країн і на цьому тлі – можливості фармацевтичної галузі України та стратегічні напрями розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підвищенню ефективності виробництва, якості продукції, логістичному менеджменту тощо у фармацевтичній галузі присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких: Заліська О.М. – автор методів фармакологічної оцінки ЛЗ [1]; Мех О.А. – автор інноваційно-соціальних аспектів розвитку фармацевтичної галузі України [2]; Мнушко З.М. – автор міжнародного маркетингу в фармації [3]; Посилкіна О.В., Сагайдак-Нікітюк Р.В., Громовик Б.П. – автори методологічних засад формування ефективної системи управління ресурсами фармацевтичних підприємств [4]; Балашов О.І. – автор теоретико-методологічних основ управління стійким розвитком фармацевтичної галузі [5] та інші.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, роботи щодо обґрунтування стратегічних напрямів розвитку фармацевтичної промисловості України майже відсутні. Тому вирішення проблеми пошуку стратегічних напрямів розвитку фармацевтичного ринку України в умовах євроінтеграційного курсу є актуальним напрямком досліджень.

Мета статті – визначити тенденції, напрями та особливості розвитку фармацевтичного ринку ЄС в контексті реальних перспектив та стратегічних напрямів розвитку фармацевтичної галузі України.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Одним із провідних світових регіональних ринків є фармацевтичний ринок Європи, незважаючи на те, що його частка на світовому ринку за останні 10 років почала знижуватись. У 2003 р. вона становила 47,7%, а у 2012 р. – 14%. За прогнозними даними у 2020 р. вона становитиме 10% (рис.1).

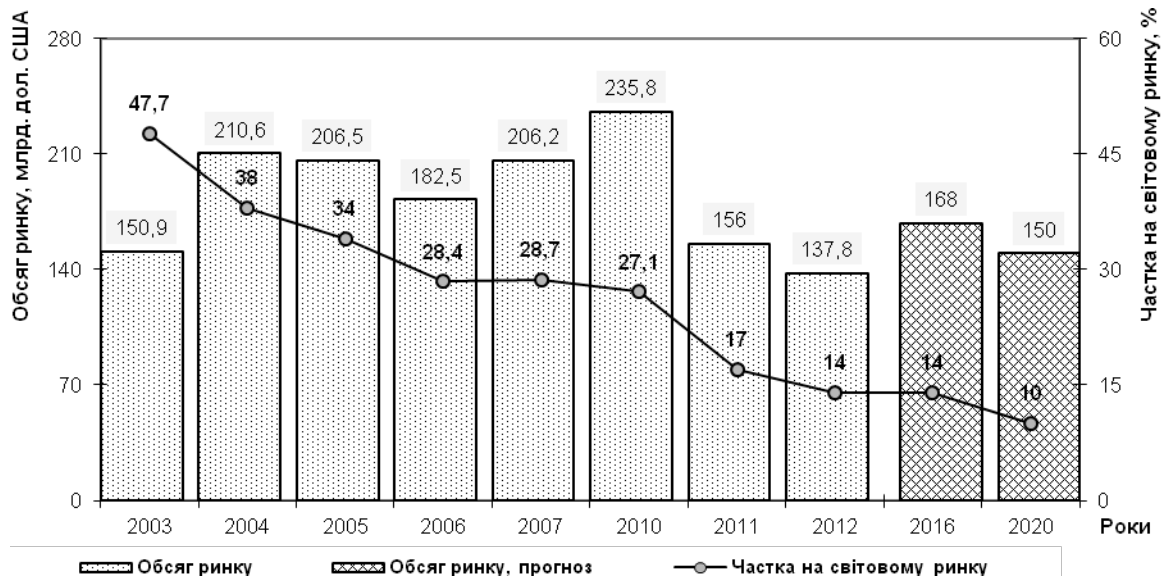

Рисунок 1 – Динаміка розвитку європейського фармацевтичного ринку [6]

Розвиток європейського фармацевтичного ринку нерівномірний, однак рівень достатньо високий, що свідчить про значний потенціал європейської фармацевтичної промисловості. Конкурентами європейських країн та США на світовому ринку фармацевтичної продукції виступають Індія, Китай, Бразилія. До групи стрімко зростаючих фармринків зараз відносять також Туреччину, Мексику, Росію, Південну Корею. Цей фармсектор разом представлений понад 3 млрд. населення або 45% населення планети. Чисельність середнього класу в цих країнах збільшується і, якщо 10% зможуть дозволити собі використовувати лікарські засоби (ЛЗ) за цінами західної медицини, це становитиме не менш 300 млн. осіб, що можна зіставити з фармацевтичним ринком США [7].

Західними експертами високо оцінюються можливості фармації Китаю та Індії як надзвичайно перспективні з погляду економії ресурсів на R&D, клінічні випробування тощо. Так, в Індії проведення R&D в середньому у 8 разів дешевше, ніж на Заході, клінічні випробування – у 10 разів. У Китаї клінічні випробування обходяться приблизно втричі дешевше. Повний цикл від розробки до виходу на ринок нового препарату, який коштує західним компаніям, у тому числі європейським, близько 800 млн. – 1,0 млрд. дол. США, у Китаї становить у 100 разів меншу суму – від 6,5 млн. дол. США. Частка

витрат на R&D у доданій вартості продукції в Індії й у Китаї в цілому в 5-7 разів нижча за середньосвітову [7].

Китай, а також Індія, займають важливу позицію у світі з виробництва активних фармацевтичних інгредієнтів (АФІ або субстанцій). Практично вони є світовим лідером за цим показником і випереджають європейські країни.

Однак, не дивлячись на це, основною місією фармацевтичної промисловості ЄС залишається забезпечення населення найефективнішими і якісними лікарськими засобами, доступними за ціною для всіх верств населення. Кількість ЛЗ, які зараз є у розпорядженні лікарів, вимірюється десятками тисяч. У Німеччині та Великобританії зареєстровано та внесено до Державного реєстру близько 50 тис. найменувань ЛЗ, а загальна кількість наявних у різних країнах препаратів і різноманітних їх комбінацій обчислюється сотнями тисяч.

Лідерами європейського фармринку є п'ять країн, сукупний обсяг продажів яких становив на 01.01.2013 р. більше 40% ринку. У 2004 р. він перевищував 75%. Це – ринки Німеччини, Франції, Великобританії, Італії й Іспанії (EU-5). Лідерами за обсягом продажів фармацевтичної продукції є Німеччина та Франція (рис.2).

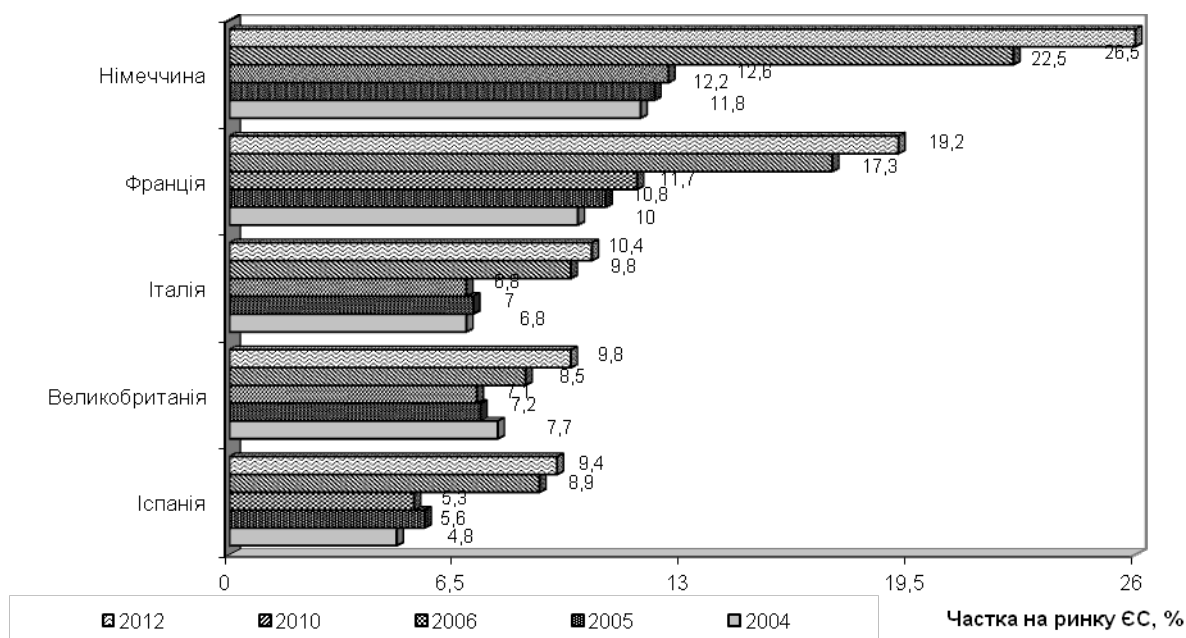

Рисунок 2 – Частка провідних країн ЄС на європейському фармацевтичному ринку

Складено за даними [8-10]

Лідерство Німеччини й Франції забезпечує їм перевагу перед іншими учасниками європейського фармринку, підвищуючи їх можливості на проведення певної політики як на локальному, так і на ринку ЄС, а також на міжнародному фармацевтичному ринку.

Фармацевтичний ринок країн ЄС представлений також фармринками країн колишнього соціалістичного табору, серед яких провідними за обсягами виробництва фармацевтичної продукції є Польща, Румунія, Угорщина, Чехія, Словаччина (рис.3).

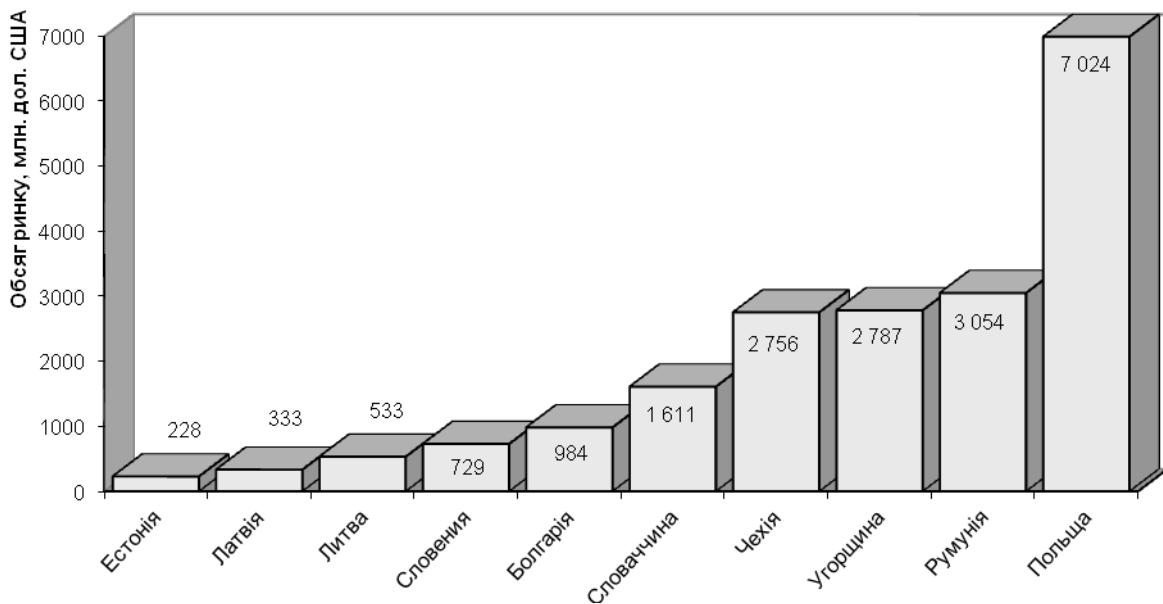

Рисунок 3 – Фармацевтичний ринок Центральної і Східної Європи [11]

Найбільший попит на ЛЗ серед країн цього сегменту – у Польщі, що об’єктивно пов’язане зі значною чисельністю населення (понад 38 млн. осіб), погіршенням демографічної ситуації внаслідок збільшення чисельності громадян у віці понад 65 років, які частіше хворіють і звертаються за медичною допомогою.

Характерною особливістю фармацевтичного ринку ЄС є те, що у структурі фармринків країн ЄС (навіть серед найбільших світових виробників) показники імпорту перевищують за часткою обсяг продукції локального виробництва (рис.4).

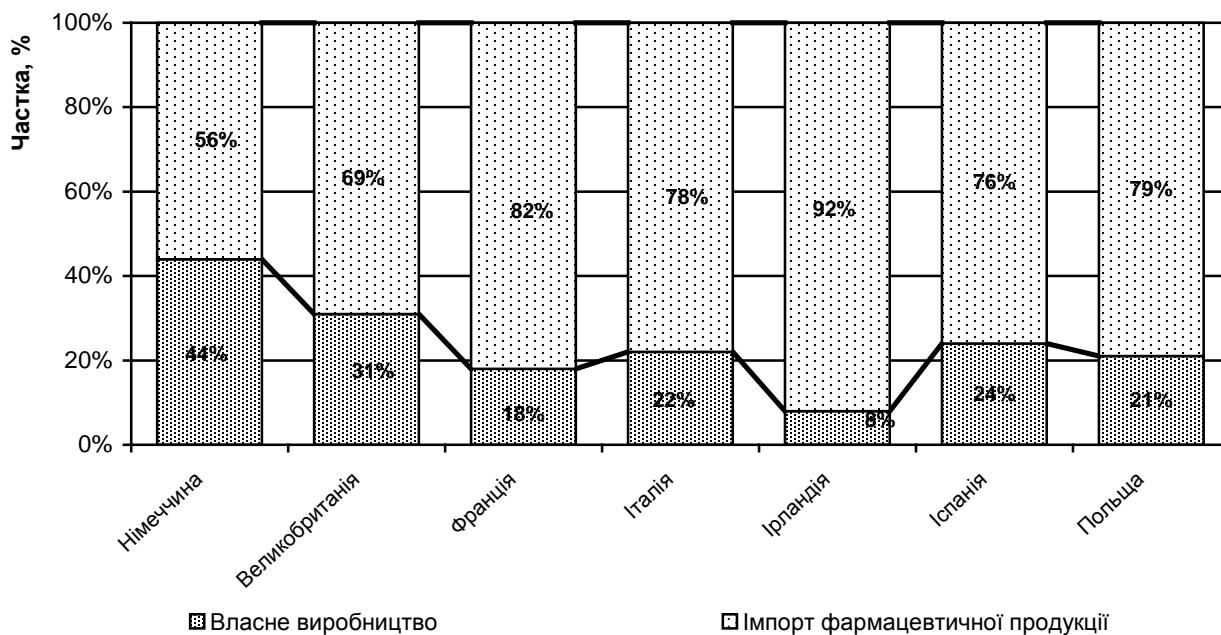

Рисунок 4 – Структура фармринків деяких країн ЄС у розрізі продукції локальних і закордонних виробників [12]

Так, частка продукції локального виробництва на фармринку Німеччини становить 44%, а Великобританії й Франції, які також входять у ТОП-10 найбільших експортерів у ЄС, – 31% і 18%, відповідно. Слід зазначити, що загальний обсяг виробництва фармпродукції в цих країнах значно перевищує потреби внутрішнього ринку, тому більша частка виготовленої продукції йде на експорт.

За обсягами експорту фармацевтичної продукції у країнах ЄС лідирує Німеччина (67 млрд. дол. США), яка у 2012 р. перевищила на 17,5 млрд. дол. США обсяг експорту фармпродукції таких країн як США (39,9 млрд. дол. США) та Індія (9,6 млрд. дол. США) разом. На другому місці за обсягом експорту фармацевтичної продукції – Швейцарія із 54,4 млрд. дол. США (не входить до складу ЄС), на третьому – Бельгія (44,8 млрд. дол. США), Франція (34,7 млрд. дол. США) – на п'ятому, Великобританія (32,9 млрд. дол. США) – на шостому. В цьому рейтингу четверте місце посідає США, а Індія – десяте [9; 13].

Характерною рисою для країн ЄС на етапі розвитку власного фармацевтичного виробництва була стратегія імпортозаміщення, а на етапі

зрілості із досягненням конкурентоспроможності фармпродукції на світовому ринку – експорту продукції.

Головний висновок, який витікає з цього досвіду – зміцнення внутрішнього ринку нашої країни шляхом здійснення політики імпортозаміщення лікарських засобів, що дозволить перейти згодом до моделі конкурентоспроможної експортної орієнтації.

Ситуація на фармацевтичних ринках країн ЄС у найближчі роки очікується нестабільною, як наслідок політики скорочення видатків на охорону здоров'я після світової кризи 2009 р. (за прогнозом «IHS Healthcare&Pharma»). У Греції та Іспанії, що зрозуміло, а також у Італії і навіть у Франції та Німеччині скорочувались державні видатки на охорону здоров'я та R&D. Все це стимулюватиме розвиток локального ринку генериків – непатентованих лікарських засобів (дешевих аналогів відомих ліків) [14].

Вибір на користь локальних генериків характерний у політиці урядів країн Центральної та Східної Європи при здійсненні госпітальних закупівель та реімбурсації ЛЗ у зв'язку з їх більшою доступністю в порівнянні з конкурентними аналогами закордонного виробництва. Таке рішення допомагає знизити державні витрати і, в свою чергу, позитивно впливає на розвиток ринку генеричних лікарських засобів. Більшість відомих фармкомпаній - виробників генериків знаходяться саме на території Центральної та Східної Європи. Це – «Gedeon Richter», «KRKA», «Polpharma» і «Zentiva».

Збільшення обсягу продажів оригінальних препаратів, що відзначалося в докризовий період, було обумовлене підвищенням рівня доходів населення. Однак з початком глобальної економічної кризи структура споживання населенням лікарських засобів видозмінилася. За припущенням експертів, фінансові труднощі, що виникли під час і після глобальної економічної кризи, спонукали споживачів переорієнтуватися на придбання більш доступних для них препаратів – генериків. Очікується, що протягом п'яти років, починаючи з 2012 р., на ринок буде введено більш 200 найменувань генериків. Європейська асоціація препаратів-генериків (European Generic Medicines Association — EGA) вважає, що завдяки цим препаратам у країнах ЄС досягається економія бюджетних коштів на ЛЗ у розмірі 30 млрд. євро на рік. Частка препаратів-генериків на фармринках країн ЄС у грошовому виразі коливається від 25% до

90-95%. Високий рівень penetрації генериків простежується у Німеччині (85%), Польщі (85%), Великобританії (80%) і Франції (80%).

Фармкомпанії країн ЄС активно розвивають міжнародне співробітництво: ЛЗ, які продаються в ЄС, тепер часто являють собою продукт європейських досліджень і розробок, а клінічні дослідження проводяться в Індії, субстанції поставляються з Китаю, упаковки виробляються в ЄС. На перетині традиційної фармакології та біотехнології в Європі та в інших регіонах світу зараз виникає нова галузь – фармакогеноміка, метою якої є створення персоналізованих лікарських препаратів – найбільш ефективних ліків для конкретного пацієнта. Персоналізація медицини на базі найновітніших біотехнологічних розробок і паралельне виробництво лікарських препаратів практично означає відхід від блокбастер-бізнес-моделі, яка була до останнього часу універсальною для великих фармацевтичних компаній країн ЄС.

Одним з факторів, що дозволяють європейській фармацевтичній галузі зберігати зростання, є тенденція, яка пов'язана із процесами консолідації, злиттів і поглинань (M&A). Цей процес здійснюється компаніями для розширення бізнесу й виходу на нові ринки, а також для пошуку нових технологій розробки й досліджень лікарських препаратів. M&A сприяють розширенню присутності компаній на раніше не охоплених ринках, а також дають можливість отримати нові технологічні платформи й напрацювання в певних «вузьких» сегментах, що є актуальним для України. Найбільші злиття й поглинання у фармацевтичній промисловості ЄС у 2012-2013 рр. представлено в табл.1.

Український фармацевтичний ринок знаходиться у третій підгрупі фармацевтичних ринків, що розвиваються, разом з Єгиптом, Пакистаном, В'єтнамом та Уругваєм. Український ринок включає в себе виробничі потужності понад 100 фармацевтичних підприємств з випуску готових ЛЗ і виробів медичного призначення, розвинену логістичну систему, оптовий і роздрібний продаж продукції через аптечні мережі (85-90% обсягу ринку), госпітальний сегмент (10-15%), експорт та імпорт фармацевтичної продукції.

Найбільші злиття й поглинання у фармацевтичній промисловості світу (2012-2013 рр.) [15]

Покупець (компанія)	Країна	Ціль M&A (компанія)	Країна	Сфери діяльності	Обсяг угоди, млрд. дол. США
Alliance Boots	Великобританія	Walgreens	США	оптова торгівля	6,7
Glaxosmithkline	Великобританія	Human Genome Sciences	США	біотехнологія	3,6
Novartis	Швейцарія	Fougera	США	дерматологія	1,53
Reckitt Benckiser	Великобританія	Schiff Nutrition Int.	США	безрецептурні препарати	1,4
Astra Zeneca	Великобританія	Ardea Biosciences	США	біотехнологія	1,26

Фармринок України в цілому характеризується протягом останніх років достатньо стабільними темпами зростання. Але рівень споживання лікарських засобів на душу населення в Україні залишається досить низьким у порівнянні з європейськими країнами. У загальній структурі витрат домогосподарств України витрати на медичні препарати посідають 5-6 місце (близько 75-80 дол. США на рік).

Понад 80% загального обсягу реалізації фармацевтичної продукції у натуральному вимірі припадає на низько- та середньовартісний сегменти ринку за підсумками 2013 р. Це характерно для країн з низьким рівнем розвитку медицини, а саме: діагностики захворювань, медичного страхування, реімбурсації тощо.

Загальний обсяг продажів усіх категорій товарів аптечного кошика, а саме – лікарських засобів, біологічно активних речовин, косметики, товарів особистої гігієни, виробів медичного призначення склав у 2013 р. 35,85 млрд. грн. (+12,7% до 2012 р.). У натуральному виразі обсяг ринку становив 1,99 млрд. упаковок, що лише на 1,6% більше у порівнянні з 2012 р. [16]. У

доларовому еквіваленті загальний обсяг аптечних продажів збільшився на 11,7% у 2013 р. і склав 4,39 млрд. дол. США (табл.2).

Таблиця 2

Обсяги та темпи приросту фармацевтичного ринку України

Показник	Роки									
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг фармринку, млрд. дол. США	1,19	1,25	1,90	2,48	3,13	2,60	3,01	3,34	3,93	4,39
Темп приросту, %	20,3	5,04	52,0	30,5	26,2	-17,0	15,8	11,0	17,7	11,7

Українські підприємства-виробники ЛЗ поступово збільшують обсяги поставки готової продукції на експорт. У зовнішній торгівлі фармпродукцією Україна є переважно імпортером. За даними Держкомстатистики України, експорт фармацевтичної продукції у 2013 р. збільшився на 3,3% у порівнянні з 2012 р. і становив 0,4% загального обсягу товарів, які експортуються з України. Обсяг імпорту фармпродукції становив 3,1 млрд. дол. США або 4% у загальному обсязі товарів, що ввозились в країну у 2013 р., що на 6,3% менше у порівнянні з 2012 р. [16].

Імплементация європейських норм і стандартів у фармації країни дозволила збільшити у 2013 обсяг експорту продукції до європейських країн (27%) у порівнянні з обсягом експорту до РФ – 23,8% (рис.5)

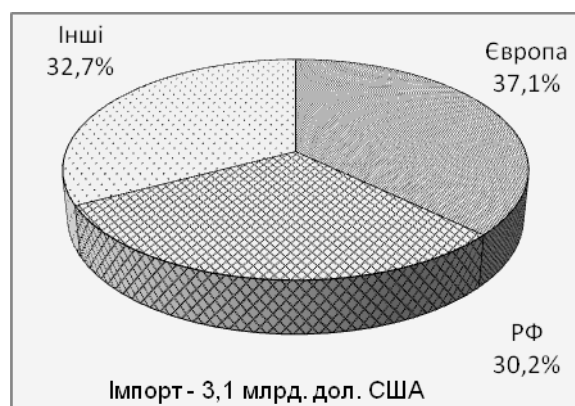
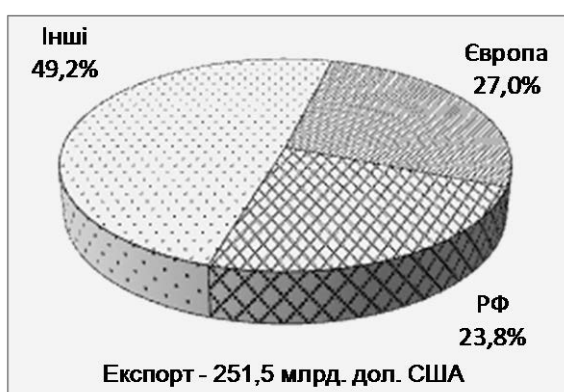

Рисунок 5 – Експорт-імпорт фармацевтичної продукції України у 2013 р. [17]

Більша частина фармпродукції України поставляється до країн СНД (РФ, Узбекистан, Казахстан, Білорусь, Азербайджан). Концентрація експорту фармацевтичної продукції українського виробництва до країн СНД пов'язана із жорсткою системою контролю якості продукції на європейських ринках та обов'язковою наявністю у виробників відповідних GMP сертифікатів. На початок 2013 р. за стандартом GMP міжнародного рівня в Україні працювало 17 підприємств із 114 або 15% від загальної їх кількості. Вказаному стандарту на підприємствах відповідають лише окремі ділянки виробництва. Кількість таких ділянок збільшилась незначно: із 20% у 2008 р. до 35% на початок 2013 р.

Впровадження GMP на конкретному підприємстві здійснюється на протязі двох-п'яти років в залежності від компетентності персоналу і обсягу інвестицій (в середньому, 6-10 млн. дол. США). Обсяги інвестицій у реконструкцію виробництв у фармацевтичній галузі за системою GMP, яка із рекомендованої стала обов'язковою, потребує не менше 15 млрд. дол. США [18].

В українській фармації значні проблеми існують і з сировинною базою. Сировинна база українських підприємств-виробників, як і у минулі роки, залишається залежною від імпорتنних постачань основної сировини та матеріалів, що прив'язує як структуру собівартості, так і рівень відпускних цін до коливань курсу національної валюти відносно долара та євро. Сировина та матеріали українського виробництва представлені переважно допоміжними матеріалами.

На фармацевтичному ринку України імпорتنні ЛЗ становлять у вартісному вимірі 70%. В умовних упаковках ситуація протилежна показнику у грошовому вимірі: до 70% складають вітчизняні медичні препарати та понад 30% - імпорتنні. На 1 млрд. упаковок ЛЗ вітчизняного виробництва витрачається 32% коштів, на 400 млн. упаковок іноземного виробництва – 68%. Як результат, економіка країни щорічно втрачає сотні мільйонів доларів США.

Вирішенням цієї проблеми є досвід Туреччини, де стимулюється виробництво практично всіх генериків і багатьох оригінальних препаратів за ліцензіями фірм-розробників, що дозволяє зменшити обсяг імпорту.

Впровадження стратегії розгортання імпортозаміщуючих виробництв в Україні повинне передбачати підвищення соціальної відповідальності бізнесу і влади у розвитку системи фінансово-кредитного забезпечення імпортозаміщуючих виробництв ЛЗ шляхом використання небанкових джерел інвестування, насамперед, інститутів спільного інвестування. Необхідно також розробити дієві механізми страхування ризиків, які пов'язані з впровадженням новітніх технологій на фармацевтичних підприємствах; прискорити гармонізацію стандартів GMP, GLP, GCP, GDP, GPP тощо зі стандартами ЄС та інших країн-партнерів; провести переговори з основними партнерами у зовнішній торгівлі фармпродукцією щодо митних тарифів для збільшення обсягів постачань своєї продукції на зовнішній ринок, наприклад, протитуберкульозних препаратів. Їх якість у ході перевірки ВООЗ була визнана найвищою в порівнянні з іншими країнами СНД (тестування проводилось в незалежних європейських лабораторіях).

Важливою проблемою є також вдосконалення системи державного регулювання міжнародного трансферу технологій з метою попередження надходження морально застарілих технологій на фармпідприємства країни шляхом проведення експертизи технологій, що надходять з-за кордону спільно з фахівцями іншої країни (третьої сторони).

Для підвищення потужностей виробничої бази підприємств фармацевтичної галузі країни необхідно створити спільні підприємства з європейськими компаніями, залучати у більших обсягах інвестиції.

У 2010-2012 рр. в українську фармацевтичну галузь було інвестовано 83 млн. дол. США, а у 2013 р. – 120 млн. дол. США на будівництво у м. Києві найбільшого у Європі підприємства з виробництва інфузійних препаратів, нового біофармацевтичного комплексу у м. Біла Церква та потужностей з виробництва фармацевтичних субстанцій у м. Суми.

Протягом 2013 р. зацікавленість у придбанні, локалізації виробництва, реалізації спільних проектів з українськими виробниками виявили американські компанії «Abbott», «Merck Sharp & Dohme Idea Inc.», «GlaxoSmithKline», «Aurobindo Pharma», та ін. [19].

Інтерес інвесторів до фармацевтичного ринку України існує. Однак, інвесторів стримують часті зміни у митному і податковому законодавстві

України, а також висока вірогідність не одержати прибуток від вкладених коштів в українські фармпідприємства у зв'язку з обмеженим потенціалом зростання фармацевтичного ринку, що пов'язане з невисокими доходами більшої частини населення (90%) та відсутністю страхової медицини й, практично, системи реімбурсації в країні.

Потребує вдосконалення українське законодавство. Слабким місцем є порядок реімбурсації, який дозволяє збільшити обсяг споживання ЛЗ населенням. Прикладом є 2012 р., коли за час реалізації Пілотного проекту реімбурсації препарати для лікування артеріальної гіпертензії одержали додатково більше 2 млн. хворих. У період реалізації цього проекту середньозважена вартість лікарських засобів, які були задіяні, знизилася на 12%, і збільшилось їх споживання 12% [20].

Успішному впровадженню довгострокової стратегії розвитку вітчизняної фармацевтичної промисловості може перешкоджати подальше зростання імпорту в Україну ЛЗ, що означає витіснення вітчизняних виробників з внутрішнього ринку з одночасним скороченням їх частки і на зовнішньому ринку через нездатність швидко адаптуватись до змін світової кон'юнктури, а також існуючого науково-технологічного відставання у виробництві ЛЗ.

Для фармації України (з врахуванням тенденцій розвитку європейського фармацевтичного ринку) найбільш актуальними і стратегічно важливими, на нашу думку, є наступні напрями:

- створення спільних фармацевтичних підприємств з країнами ЄС, проведення спільних дорогих досліджень з розробки нових препаратів для зменшення вартості досліджень для кожною країни;
- розробка біотехнологічних препаратів, ліків від раку, діабету, астми, аутоімунних захворювань, препаратів, що регулюють ліпідний обмін тощо;
- впровадження поряд зі стандартом якості GMP стандартів GLP («належна лабораторна практика») і GCP («належна клінічна практика») тощо;
- стимулювання і фінансування з боку держави виробництва генериків, патентування нових ліків або реєстрації та сертифікації вже існуючих на зарубіжних ринках;

- участь в розробці нових субстанцій шляхом створення спільних R&D груп з компаніями - лідерами фармацевтичного ринку ЄС для отримання досвіду і навчання фахівців.

Передумови реалізації стратегії розвитку фармацевтичної промисловості України вимагають оптимізації нормативно-правового регулювання діяльності підприємств фармацевтичної галузі; залучення іноземних інвестицій у вітчизняну фармацевтичну галузь; створення державної системи інноваційно-технологічного аудиту у фармацевтичній галузі з метою виявлення проблем у технологіях виробництва ЛЗ; державного сприяння просуванню фармацевтичної продукції на ринки країн Азії та Африки; державної підтримки створення кластерних структур у фармації країни.

Висновки із проведеного дослідження. Перспективи подальшого розвитку української фармацевтичної промисловості залежать від вдосконалення виробничої бази галузі; державної підтримки власного виробника; доходів населення й можливості у зв'язку із цим оплачувати ЛЗ високо - і середньовартісного сегменту; державної політики імпортозаміщення ЛЗ; політики держави з компенсації населенню певної частини вартості ЛЗ (реімбурсація) і державних закупівель; прийняття регуляторних актів у сфері охорони здоров'я й фармації, національного формуляра ЛЗ, переліків життєво необхідних і важливих ЛЗ для лікування важких і рідкісних захворювань тощо.

Очікуване падіння доходів у населення України у зв'язку з проведенням АТО дозволяє стверджувати, що це призведе до збільшення обсягів споживання вітчизняних ЛЗ середньо- та низьковартісного сегментів та появи значних обмежень щодо компенсації населенню певної частини вартості ЛЗ.

Напрямок подальших досліджень – розробка стратегії розвитку фармацевтичної галузі України на підставі системного та ситуаційного підходів, а також імітаційного моделювання з врахуванням таких об'єктивних факторів як чисельність населення похилого віку та населення, яке має хронічні захворювання (як основних споживачів ЛЗ); обсяг інвестицій у розвиток виробничої бази фармацевтичних підприємств; кількість сучасних технологій виготовлення ЛЗ; асортимент продукції; кількість найменувань ЛЗ, доступних за вартістю для населення; обсяг реімбурсації; місткість внутрішнього ринку;

потужність виробничої бази, яка відповідає стандарту GMP; чисельність кваліфікованих кадрів тощо.

Література

1. Заліська О.М. Теоретичні основи та практичне використання фармакоекономіки в Україні (докт. дис.). — Львів, 2004.
2. Мех О. А. Інноваційно-соціальні аспекти розвитку фармацевтичної галузі України: монографія / О. А. Мех. – К., 2008. – 408 с.
3. Мнушко З.Н. Международный маркетинг в фармации: монография / З. Н. Мнушко, Н. В. Чмыхало, Н. М. Мусиенко и др. – Х. : Изд-во НфаУ: Золотые страницы, 2006. – 392 с.
4. Посилкіна О.В., Сагайдак-Нікітюк Р.В., Громовик Б.П. Фармацевтична логістика: Монографія / М-во охорони здоров'я України; Нац. фармац. університет. – Х.: Вид-во НФаУ, 2004. – 437 с.
5. Балашов А.И. Формирование механизма устойчивого развития фармацевтической отрасли: теория и методология. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2012. - 160 с.
6. German Association for Pharmaceutical Industry (BPI), Pharma-Data 2013, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bpi.de/fileadmin/media/bpi/Downloads/Internet/Publicationen/Pharma-Daten/Pharmadaten_2013_EN.pdf
7. Кротков А.И. Сравнительный анализ современного состояния и перспектив развития фарминдустрии Индии и Китая //Региональные исследования. –2009. - №1 (22).–С.27– 33.
8. CBI Market Survey: The Pharmaceutical Products Market in the EU, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cbi.eu/disclaimer>
9. Перспективы развития фармрынков стран Западной Европы / Аптека.ua Online [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apteka.ua/article/110016>
10. Прогноз расходов на лекарственные средства для стран ЕС до 2016г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.oecd.org

11. IMS World Review 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imshealth.com>
12. The European Federation of Pharmaceutical Industries and Associations. The Pharmaceutical Industry in Figures, 2013. EFPIA [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.efpia.eu/uploads/Figures_Key_Data_2013.pdf
13. Рейтинг стран мира по экспорту фармацевтической продукции в 2012 году / РИА Рейтинг [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://riarating.ru/infografika/20130718/610575448.html>
14. Драйверы развития мирового фармацевтического рынка в 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apteka.ua/article/282767>
15. Евразийский Банк Развития. Перспективы развития фармацевтического рынка Единого экономического пространства [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.eabr.org/general/upload/docs/AU/AU%20-%20Издания%20-%202013/OBZOR_18_rus.pdf
16. Аптечный рынок Украины по итогам 2013 г. Helicopter View [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apteka.ua/article/271004>
17. Перспективы развития торговых отношений Украины в сфере фармации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apteka.ua/article/300777>
18. Последние новости на фармацевтическом рынке Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://medpharmconnect.com/Ukrainian_market/Ukrainian_Pharmaceutical_Market.htm
19. Фармацевтична галузь країни підбила підсумки і спрогнозувала плани на майбутнє / Ліки України. – 2014. - №1 (177). – С.80-81.
20. Немченко А., Корж Ю. Результати впровадження пілотного проекту щодо державного регулювання цін на лікарські засоби для хворих на гіпертонічну хворобу / Кафедра соціальної фармачії НФаУ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://socpharm.nuph.edu.ua/files/2013/04/4T3-N-K.pdf>